

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені М.П. ДРАГОМАНОВА

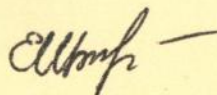
На правах рукопису

ШТЕПА Олена Григорівна

***Рольові ігри в системі формування
професійної мовленнєвої майстерності
педагога***

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1996

2489.512.03
+ 2489.512.25

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Українському державному педагогічному
університеті імені М.П. Драгоманова

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
КАПСЬКА Алла Йосипівна

Офіційні опоненти - дійсний член АПН України, доктор
педагогічних наук, професор
КИРИЧУК Олександр Васильович
кандидат психологічних наук
ЗІНЧЕНКО Людмила Миколаївна

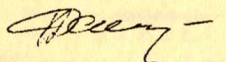
Провідна установа - Харківський державний університет

Захист відбудеться _____ 1997 р. о ____ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 01. 33. 08
по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук в Українському державному педагогічному уні-
верситеті ім. М.П. Драгоманова /252030, м. Київ, вул. Пирогова, 9/

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського
державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Автореферат розісланий _____ 199 ____ р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат психологічних наук,
доцент

 - Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Складна соціальна ситуація, в якій опинилась нині Україна, не може бути розв'язана без реконструкції шкільної освіти. Молоде покоління, історично покликане зміцнювати завоювання демократії, має виховуватись в умовах, які відповідають перспективам розвитку нового українського суспільства.

З огляду на назрілу проблему гуманізації шкільної освіти, певних змін повинна зазнавати сьогодні і професійна підготовка вчителів. Сучасний педагог зобов'язаний не лише досконало знати навчальний предмет, який він викладає, а й вміти здійснювати навчально-виховний процес на демократичних засадах. Суттєвою ознакою такого вміння педагога є тенденція до налагодження суб"ект-суб"ектних стосунків у спілкуванні, що, в свою чергу, неминуче проявляється у професійній мовленнєвій діяльності.

Педагогічне мовлення в якості інструмента педагогічної діяльності розглядається дослідниками давно, хоча ґрунтовних пошуків у цій галузі здійснено недостатньо. Відзначаючи суттєвий внесок до розробки цієї проблеми, здійснений у працях Ф.М. Гоноболіна, В.Г. Зайцевої, Л.М. Зінченко, Л.Я. Зоріної, А.Я. Капської, Т.О. Ладженської, К.Л. Льворої, О.М. Мудрика, В.П. Чихачова та інших вчених, ми, однак, констатуємо, що цей аспект професійної діяльності потребує більш детального розгляду, насамперед з метою оптимізації мовленнєвої підготовки майбутнього вчителя.

Аналіз досліджень спеціалістів у сфері вищої педагогічної освіти показав, що забезпечення справді високого рівня практичної підготовки майбутнього вчителя у вузі пов'язане з використанням наряду з традиційними, академічними методами навчання так званих

активних, професійно орієнтованих. Вони дозволяють студентом і розглядати майбутню професійну діяльність як систему, всі елементи якої діють взаємопов'язано та взаємообумовлено. Таким чином створюються особистісні передумови гармонійного розвитку професійних умінь та навичок, забезпечується творчий підхід студента до професійного самоудосконалення.

В умовах вищої школи серед активних методів усе більшого визнання набуває дидактична гра. Вона дає змогу поєднувати в навчанні теорію з практикою та набуті тих умінь і навичок, які є необхідними вже на перших етапах професійної діяльності. Ця обставина заслугогує на увагу, оскільки так звану "пробну" професійна діяльність в умовах справжньої школи часто є психологічно травмуючою як для студентів, так і для учнів. Разом з тим ігровий метод, хоч і носить яскраво виражений тренувальний характер, не лише не обмежує цих тренувань у варіативному плані, а й дозволяє розширювати арсенал вправ, стимулює пошуки найбільш прийнятних способів поредінки з огляду на професійні цілі та особистісні можливості майбутнього педагога.

Окремі дослідники /Л.М. Зінченко, А.М. Капська/ торкаються проблеми застосування дидактичної гри безпосередньо в системі мовленнєвої підготовки педагога, вважаючи, що саме цей метод органічно пов'язаний із специфікою професійної мовленнєвої діяльності. Він не просто озброює студента певним набором діяльнісних моделей, а, насамперед, навчає процесу їхнього створення на основі особистісно обумовленого відбору застосовуваних засобів та шляхів їхнього компонування.

Такий підхід до гри базується на класичних дослідженнях К.Д. Ушинського, П.Ф. Лесгафта, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського

Протягом останніх десятиліть різні аспекти дидактичної гри як методу активного навчання в системі освіти дорослих стали також повноправною методичною проблемою. До неї звертались А.О. Вербицький, В.А. Кан-Калик, І.І. Кобиляцький, І.Б. Коротяєва, Ю.М. Кулєткін, Ж.С. Нечепоренко, Н.М. Страздас, О.Г. Хоменко, Л.С. Цубіна, Ч.М. Шербань та інші.

Проте аналіз літератури дозволяє стверджувати, що у вітчизняній науці відсутні усталені погляди на цей феномен. Так, відзначається надмірна різноманітність підходів до класифікації ігор взагалі і дидактичних зокрема, що призводить до певної невизначеності під час створення методичних розробок. Наприклад, часто спостерігається ототожнення ділової та рольової гри, хоча, з нашої точки зору, відмінність між ними носить принциповий характер і є визначальною для організаційних передумов і сфери застосування цих різновидів ігрового методу.

Пошук умов ефективного формування професійно значущих мовленнєвих умінь педагога дозволяє думати, що саме рольова гра, завдяки притаманному їй компоненту особистісного перевтілення, може дати оптимальні результати при вирішенні даної проблеми. Проте на сьогодні не відпрацьована методика її системного використання та принципи, на основі яких можна засобами рольової гри досягти спрогнозованого результату.

Саме ці обставини – недостатня дослідженість у поєднанні із зростаючою актуальністю – спричинили вибір теми нашого дослідження "Рольові ігри в системі формування професійної мовленнєвої майстерності педагога",

Об'єктом дослідження є процес професійної підготовки майбутнього вчителя в умовах вузу.

Предмет дослідження - мовленнєва підготовка студентів педвузу активними методами навчання.

Мета дослідження - виявити, науково обґрунтувати та апробувати педагогічні умови, що сприяють підвищенню ефективності мовленнєвої підготовки студентів педвузу.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування мовленнєвих умінь студентів буде успішним за умови функціонування системи мовленнєвої підготовки; моделювання оптимальних навчальних ситуацій з використанням різних рольових ігор, які поєднують у собі технічну та емоційно- особистісну сторони мовленнєвої підготовки; створення раціональних та емоційних передумов подальшого самовдосконалення мовленнєвої діяльності студентів з послідовною орієнтацією на актуалізацію професійних якостей.

Відповідно до мети і гіпотези визначено завдання дослідження

1. Виявити і теоретично довести доцільність та можливість формування професійного мовлення на різних етапах підготовки студента до педагогічної діяльності.

2. Науково обґрунтувати структуру мовленнєвої дії педагога-майстра і визначити рівень сформованості мовленнєвих умінь абітурієнтів та студентів на різних етапах контролю.

3. Здійснити класифікаційну характеристику рольової гри.

4. Визначити педагогічні умови ефективного використання рольової гри в системі професійної мовленнєвої підготовки студентів і сформулювати науково обґрунтовані рекомендації щодо підвищення якості мовленнєвої діяльності майбутнього педагога.

Теоретико- методологічною основою дослідження були основні положення, викладені в працях філософів стосовно оптимальності

суб"ект- суб"ектних стосунків у спілкуванні /М.С. Каган, В.М. Сагатовський/; психологів - щодо залежності особливостей мовлення вчителя від характерного для нього стилю спілкування /О.О. Бода-льов, В.А. Кан-Калик, Я.Л. Коломинський, С.В. Кондратьєва, О.О. Леонтьєв, І.М. Юсупов/; педагогів - про сутність та шляхи оптимізаціі професійної підготовки педагога /О.О. Абдулліна, А.М. Алексєк, А.О. Вербицький, О.Г. Мороз, П.М. Тарасевич/, і зокрема-про вимоги до його мовлення /З.Г. Зайцева, А.И. Капська, Л.В. Краму-щенко, Т.О. Ладигенська, І.О. Синиця/; мовознавців - з проблем мовленнєвої діяльності в цілому та професійного мовлення зокрема /Н.Д. Бабич, А.І. Бараннікова, Б.М. Головін, Л.А. Горбушина, М.Н. Кожина/; психологів, педагогів, методистів, які вивчали сутність ролової гри в різних аспектах її функціонування /А.М. Ан-ламазян, А.И. Капська, В.Ф. Моргун, Л.С. Нечепоренко, Н.М. Чор-на, П.М. Шербань та інші/.

Методи дослідження: теоретичний аналіз філософської, психо-логічної, педагогічної та мовознавчої літератури з теми дослід-ження; вивчення й узагальнення досвіду педагогів вузу, аналіз вузівських програм; спостереження за процесом вузівського навчан-ня; анкетування вчителів, учнів та студентів педвузу; констатую-чий та формулючий експерименти; статистичні методи обробки отри-маних даних.

Дослідження здійснювалось протягом багаторічної практичної роботи у Полтавському педагогічному інституті ім. В.Г. Короленка, а також в Українському педагогічному університеті ім. М.П. Драго-манова.

Дослідженням було охоплено в цілому 712 студентів, 57 викла-дачів, які здійснюють професійно-педагогічну підготовку в цих вузах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що уточнено сут-

ність поняття ролєвої гри в порівнянні з іншими різновидами ігрового методу навчання та мовленнєвих умінь як компонента професійної майстерності педагога; експериментально доведена доцільність і ефективність використання ролєвої гри у професійному навчанні студентів; визначено показники для діагностики рівнів сформованості професійних мовленнєвих умінь у студентів педвузу: виявлено три рівні мовленнєвих умінь /репродуктивний, перетворюючий та творчий/ педагога.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні та доповненні поняття "професійно-педагогічне мовлення" та визначенні його характерних ознак; встановлено та обгрунтовано роль активного методу навчання в структурі мовленнєвої підготовки студентів; з'ясовано особливості формування мовленнєвих умінь у процесі застосування ролєвих ігор.

Практичне значення дослідження - у можливості впровадження в практику роботи вузу педагогічно обгрунтованого і експериментально перевіреного комплексу ролєвих ігор, спрямованих на формування мовленнєвих умінь; у розроблених автором методичних рекомендаціях, що можуть бути використані на різних етапах професійної підготовки і перепідготовки вчителя.

Особистий внесок полягає у науковому обгрунтуванні: суті і структури мовленнєвої підготовки студентів педвузу, характерологічних ознак ролєвої гри як активного методу навчання та педагогічних умов поетапного формування мовленнєвих умінь.

Вірогідність результатів забезпечується розробкою проблеми на методологічному рівні, широтою аналізу теоретичних джерел, об'ємною експериментальною базою, використанням комплексу взаємопов'язаних методів дослідження, адекватних його об'єкту, предмету та завданням; повнотою одержаних дослідницьких матеріалів.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалась на ряді наукових конференцій: міжнародній /"Методологія і методи сучасних наукових досліджень"- Полтава, 1989 р./, все-союзних /"Проблеми освоєння театральної педагогіки в професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя"- Полтава, 1991 р./ та "Формування особистості вчителя в системі безперервної педагогічної освіти"- Сивтківка, 1991 р./, всеукраїнських /"Психолого-педагогічна підготовка вчителя у рузі"- Полтава, 1992 р. та "Інтеграція елементів змісту освіти"- Полтава, 1994 р./ Публікувались статті з проблеми дисертації, надавалась методична допомога керівникам профорієнтаційних факультативів шкіл Полтавської області. Матеріали дослідження також широко застосовувались нами при викладанні курсу "Основи педагогічної майстерності" в Полтавському педінституті, спецкурсу "Майстерність педагогічної розповіді" в Українському педуніверситеті і спецкурсів з мовленнєвої майстерності в середніх школах № 30 та 31 м. Полтави.

На захист виносяться такі положення:

- мовленнєва майстерність, що має такі якісні характеристики: інформативність, модальність, емоційна обумовленість, культура, самопрезентативність - може бути сформована на різних етапах професійної підготовки;

- рольова гра як різновид ігрового методу має певні характерологічні ознаки, а саме: відносна нестандартність модельованих умов і способів розвитку ситуації; поєднання в структурі гри основних /соціально обумовлених/ та допоміжних /особистісно обумовлених/ ролей при переважанні останніх; спрямованість на творчий рівень оволодіння професійними вміннями; гармонійний вплив на

компоненти комунікативного ядра особистості- відображення, стаглення та поведінку.

- основними показниками сформованості професійної мовленневої майстерності студентів педвузу є творчий рівень гностичних, проектувальних, конструктивних, організаторських, комунікативних мовленневих умінь;

- сформованість мовленневої майстерності може досягатись лише за умови функціювання системи мовленневої підготовки вчителя вдосконалення комунікативного ядра особистості, врахування особливостей застосованого для цього методу та коригування у студентів рівня розвитку індивідуальних компонентів мовлення.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, бібліографії та додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтована актуальність проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотеза та завдання дослідження, його наукова новизна, теоретична і практична значущість та положення, які виносяться на захист.

У першому розділі "Наукові основи формування у студентів мовленневої майстерності як передумови ефективною педагогічної діяльності" розкриваються теоретичні проблеми мовлення педагога. Аналіз спеціальної літератури показав, що досліджень у цій галузі здійснено недостатньо, хоча значення мовленневої майстерності педагога для ефективного виконання ним своїх професійних функцій не викликає сумніву у вчених - психологів, педагогів, методистів.

Проблеми формування саме професійно- педагогічного мовлення знайшли відображення у працях Н.О. Головань, З.Г. Зайцевої,

Л.М. Зінченко, А.Л. Капської, Л.В. Крамущенко, Т.О. Ладженської, Д.Г. Мухамедханової, В.П. Чихачова та інших. Звертались до цієї проблеми, розглядаючи споріднену тематику, М.М. Барактян, Ф.М. Гоноболін, П.В. Галахова, Ю.Л. Львова, О.В. Мудрик, Ч.М. Проколієнко, інші вчені. Проте не існує єдиного визначення феномену педагогічного мовлення та усталеного погляду на шляхи його формування.

Розглядаючи процес становлення професійних умінь вчителя, ми прийшли до висновку, що його мовленнєві уміння, як і інші, проходять у своєму розвитку три етапи: довузівський, вузівський, післявузівський. Тому першим завданням, яке ставилось в ході дослідження, було визначити, якими ознаками характеризується мовлення майбутніх вчителів на початок вузівського періоду, а для цього - виявити, які ознаки мовлення педагога дозволяють говорити про це мовлення як про явище професійне.

Першооснова професіоналізації мовлення вчителя - його нерозривний зв'язок з педагогічним спілкуванням, яке, в свою чергу, близьке до професійно- педагогічної діяльності і в ряді випадків є її аналогом /В.Ф. Ломоє/. Мовлення є формою існування спілкування, а тому набуває властивих йому функцій і в своєму розвитку орієнтується на вимоги, зумовлені особливостями індивідуального стилю спілкування, притаманного вчителю.

Спираючись на теоретичні положення, викладені в роботах О.О. Абдулліної, М.О. Березовіна, В.С. Трехнова, В.В. Каплінського, В.А. Кан-Калика, Г.В. Коломієць, Я.Л. Коломинського, С.В. Кондратьєвої, Н.В. Кузьміної, К.М. Левітана, О.О. Леонтьєва, Л.О. Савенкової та багатьох інших, ми схилиємось до думки, що основним критерієм продуктивності стилю спілкування є міра суб'єктності,

делегована суб"єктами спілкування один одному. При цьому відзначається первинність особистісних, а не соціальних ролей, реалізованих у процесі спілкування, що змушує більш творчо підходити до організації вербального аспекту спілкування. Логічним є висновок про доцільність паралельного формування індивідуального стилю спілкування та професійного мовлення майбутнього вчителя.

Очевидно, що задовольнити професійні потреби може не будь-який мовленнєвий варіант, а лише детермінований професійними цілями. На основі аналізу різних наукових класифікацій ми виділяємо п'ять функцій професійного мовлення вчителя, які є породженнями цих цілей: передача інформації, спонукання до дії, створення емоційного фону спілкування, самопрезентація вчителя та надання зразка. Вони притаманні педагогічному мовленню в будь-якій ситуації, хоча й з різною силою прояву, і є основою для його якісних характеристик. До останніх відносимо: інформативність, модальність емоційну обумовленість, самопрезентативність, культуру.

Аналізуючи мовленнєву діяльність студентів та вчителів, ми користувались п'ятибальною шкалою оцінювання, найвищому показникові якої відповідало визначення "Якість реалізується цілком адекватно даній ситуації". Під адекватністю ситуації ми розуміємо, в даному випадку, здатність мовленнєвого варіанту бути засобом реалізації продуктивного стилю спілкування, заснованого на принципах особистісної взаємодії. За умови, коли в мовленні педагога всі перелічені якості проявляються на високому рівні /4-5 балів/, можемо говорити про сформованість якості вищого порядку- діалогічності, яку вважаємо основною ознакою професійної мовленнєвої майстерності педагога.

Під діалогічністю ми розуміємо здатність мовлення забезпечу-

вати у спілкуванні суб"ект-суб"ектні стосунки незалежно від того, є це мовлення з лінгвістичної точки зору монологом чи діалогом. Її зовнішній прояв - наявність у мовленні так званих засобів діалогізації, до яких відносимо використання відповідних займенників та дієслівних форм, узагальнюючих конструкцій, звертань, ходу "запитання- відповідь", риторичних запитань, мисленнєвого моделювання, яскравих прикладів, апелювання до досвіду присутніх, застосування засобів виразності мовлення.

Зазначені якості професійного мовлення забезпечуються наявністю в педагога певних умінь. Ці вміння не можуть не відноситись до загальнопрофесійних, тому при їхньому визначенні ми спиралась на класифікацію професійних умінь вчителя, здійснену Н.В. Кузьміною та М.В. Кухаревим. Припускаючи, що мовленнєві вміння не можуть бути прив'язані до однієї з груп даної класифікації, оскільки жодний аспект педагогічної діяльності не може існувати поза мовленнєвим оформленням, ми і професійні вміння розмежуємо згідно згаданої класифікації як гностичні, проєктувальні, конструктивні, організаторські та комунікативні. При цьому вважаємо, що, як і вміння в будь-якій галузі, вони не є рядоположеними в своїй сукупності. Одні з них можна визнати базовими, тобто такими, що, будучи відпрацьованими до автоматизму, стають основою певних навичок. Інші виникають уже як наслідок існування цих навичок і є вміннями більш високого, другого порядку.

Якість сформованості базових умінь визначає специфіку формування в умовах відповідної діяльності /О.М. Леонтьєв/ умінь другого рівня. Саме ці останні і є, на нашу думку, специфічно педагогічними мовленнєвими вміннями, зважаючи на їхній творчий, порівняно з базовими, характер. Отже, пропонуємо найбільш загаль-

ний перелік мовленнєвих умінь педагога в такому вигляді:

- гностичні мовленнєві уміння: аспектний аналіз власного та чужого мовлення, в тому числі літературних джерел; поповнення та активне розширення арсеналу засобів мовленнєвого впливу;
- проєктуральні мовленнєві уміння: формулювання цілей та з задач мовлення в залежності від стратегічної мети виховного впливу; визначення цілей і задач мовленнєвої самопрезентації;
- конструктивні мовленнєві уміння: відбір та компоновання мовленнєвих засобів у відповідності з тактичною метою спілкування режисур власної мовленнєвої діяльності;
- організаторські мовленнєві уміння: оперативна корекція мовлення на основі здійснення зворотнього зв'язку у спілкуванні;
- комунікативні мовленнєві уміння як не специфічно професійні, засновані на знанні морних норм і полягають у їхньому застосуванні адекватно мовленнєвій ситуації /загальнокультурні/.

Функції професійно-педагогічного мовлення можуть оптимально реалізуватись лише при умові гармонійного розвитку даних умінь. Про достатність такого розвитку можемо говорити в залежності від того, застосовуються ці уміння ситуативно чи прийняті на особистісному рівні як орієнтири професійного самовияву та самовдосконалення. Для оцінки сформованості мовленнєвих умінь педагога ми, з огляду на це, вводимо три рівневі показники, що відображають ступінь особистісної прийнятості того чи іншого вміння: репродуктивний /низький/, перетворюючий /середній/ та творчий /високий/.

Вміння вважаємо сформованими на репродуктивному рівні, якщо вчитель має необхідну гностичну базу, але на практиці користується переважно набутками чужого досвіду /безсистемно добирає мовленнєві засоби, орієнтується в основному на загальні особливості аудиторії/.

Про перетворюючий рівень говоримо, коли вчитель застосовує набуті вміння в комплексі, спираючись на дані аналізу ситуації спілкування, але в нових для нього умовах часто діє неадекватно, покладаючись на власний чи чужий досвід, а не на оперативний аналіз.

Мовленнєві уміння опановано на творчому рівні, коли педагог розглядає їх як систему, що може успішно функціонувати лише за умови тісної взаємодії і гармонійного розвитку всіх її елементів. Хоча його діяльність базується на загальнонаукових основах, але в кожному випадку вона конкретна і спрямована на досягнення об'єктивно і суб'єктивно значущих цілей.

Чотирьох років ми вели спостереження за мовленням абітурієнтів Полтавського педінституту. Застосовувався розроблений нами опитувальник, за допомогою якого було встановлено, що в цілому на довузівському етапі професійної підготовки спостерігається формування професійних мовленнєвих умінь - очевидно, як результат відповідної особистісної зорієнтованості молодого людини. Проте в середньому оцінка рівня такої сформованості була невисокою: гностичні мовленнєві уміння - 2,9 бала, проєктувальні - 3,6 бала, конструктивні - 3,5 бала, організаторські - 3,1 бала, комунікативні - 3,3 бала. Отже, типовим є стан речей, коли на початковому етапі навчання більшість мовленнєвих умінь розвинена на рівні, нижчому за перетворюючий, межі якого визначались нами від 3,6 до 4,5 бала.

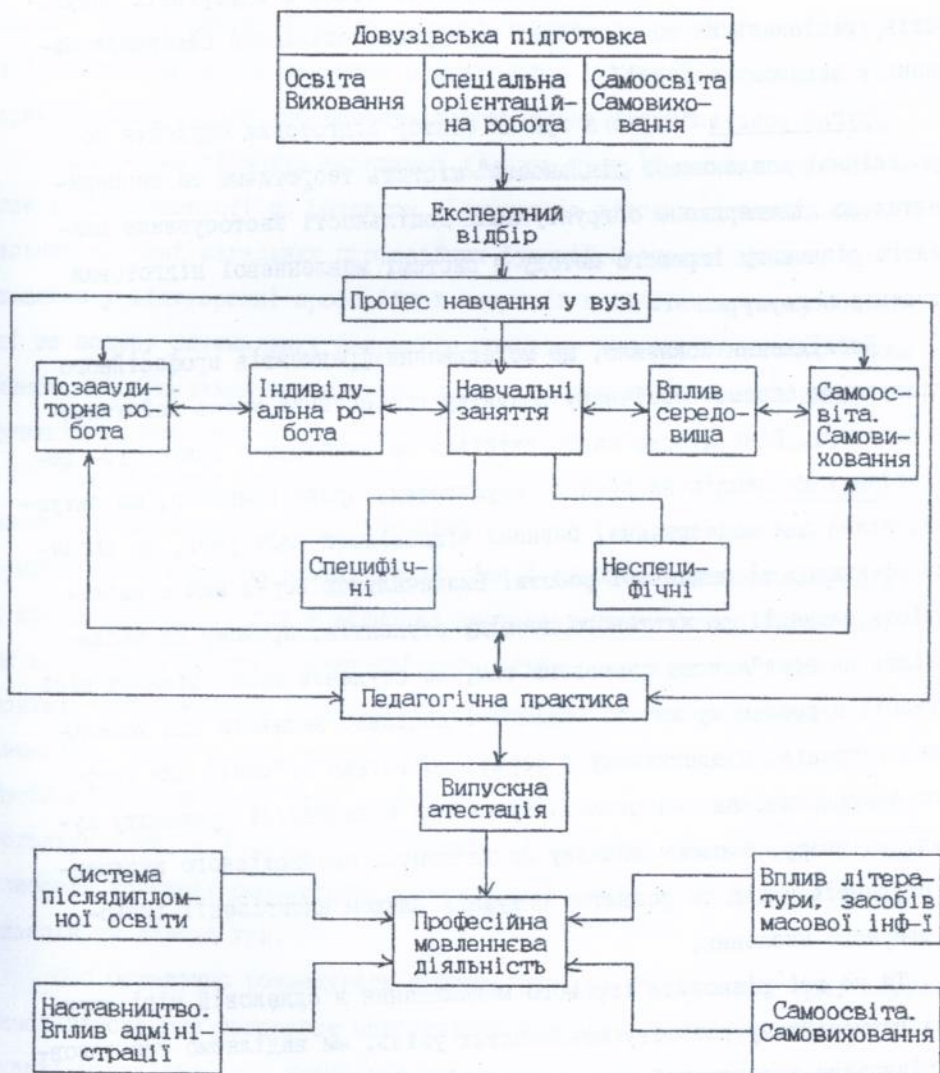
В пошуках параметрів, на які слід орієнтуватись, організуючи мовленнєву підготовку студента, ми звернулись до проблеми визначення сутності професійної майстерності в цілому і спинились на думці, висловленій Н.В. Кузьміною. Дослідниця вважає, що "майстерність" не обов'язково означає "високий рівень", а значує собою лише потенційну можливість особистості досягти такого рівня.

З огляду на це міркування ми уявляємо собі систему мовленнєвої підготовки вчителя як триступеневе утворення /див. стор. 17/. Кожен ступінь характеризується певним рівнем розвитку професійних мовленнєвих умінь. Так, у довузівський період достатнім є опанування комунікативними вміннями на перетворюючому рівні, тоді як решта, формуючись переважно стихійним шляхом, не обов'язково виходять за межі репродуктивного. /Втім, повна несформованість специфічних мовленнєвих умінь, за нашими спостереженнями, є одним із свідчень відсутності педагогічної спрямованості особистості абітурієнта і вказує на його низьку професійну перспективність/.

За час навчання студент перебуває під впливом цілого ряду як специфічних /спрямованих безпосередньо на вдосконалення мовлення/, так і неспецифічних факторів. Проаналізувавши теоретичні дослідження та дані спостережень, ми прийшли до висновку, що найбільш реальним і, разом з тим, задовільним результатом в аспекті мовленнєвої підготовки слід вважати досягнення студентом перетворюючого рівня опанування мовленнєвими вміннями при наявності тенденції до переходу на творчий рівень.

Цей процес, згідно нашого власного та представленого в літературі досвіду, відбувається більш ефективно за умови зовнішнього /формального/ та внутрішнього /детермінованого особистісною значимістю/ включення студента до такої навчальної системи, коли він постійно перебуває в ситуації професійно орієнтованої міжособистісної взаємодії.

Отже, формування мовленнєвих умінь буде проходити успішно лише в контексті відповідної діяльності, який забезпечується добром адекватних форм і методів навчання. Критерієм такої адекватності є досягнення в результаті застосування даних форм і методів навчання

СТРУКТУРА СИСТЕМИ МОВЛЕННЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ.

наряду із зовнішніми /майстерність прояву мовленнєвих умінь у заданій штучним чи природним шляхом ситуації/ також і внутрішніх результатів /раціональних та емоційних передумов подальшого самовдосконалення в заданому аспекті/.

Другий розділ "Гольога гра як фактор підготовки студента до професійної мовленнєвої діяльності" містить теоретичне та експериментально підтверджене обґрунтування доцільності застосування вказаного різновиду ігрового методу в системі мовленнєвої підготовки студента педвузу.

Дослідження показало, що моделювання фрагментів професійного спілкування сприяє всебічному розвитку професійних умінь майбутнього педагога. Воно широко застосовується на заняттях з психолого-педагогічних дисциплін на різних факультетах. Проте виявлено, що ситуація, задана для моделювання, повинна відповідати ряду умов, що сприяють ефективності подальшої роботи. Визначальною серед них є наближеність ситуації до життєвого досвіду студентів, причому ця наближеність не обов'язково зумовлена тим, що студенти були свідками цієї ситуації в реальному житті. Можливо і доцільно задавати для моделювання ситуацію, представлену у формі, достатньо об'ємній для творчого осмислення, як, наприклад, буває при моделюванні фрагменту художнього твору. В цьому випадку ми досягаємо особистісного включення студентів у хід та розвиток ситуації шляхом активізації їхнього творчого мислення.

Та не всі різновиди ігрового моделювання в однаковій мірі сприяють гармонійному розвитку мовленнєвих умінь. Ми виділяємо три основні різновиди дидактичної гри, застосовувані у вузівській практиці, і в ході формуючого експерименту намагаємось визначити, наскільки доцільним є застосування кожного з них з метою такого розвитку.

Перший різновид називаємо грою- драматизацією. Вона має за мету відтворення певного життєвого епізоду максимально наближено до базового опису. Сфера її застосування: заняття з виразного читання, з іноземної мови. На заняттях з психолого- педагогічних дисциплін драматизація традиційно виконує ілюстративну функцію.

Наступний різновид називаємо діловою грою. Її особливість полягає в спрямованості на розвиток у студентів ділових якостей, актуальних на фоні загальних професійних функцій. Сутність ділової гри полягає у відтворенні професійної ситуації в її стандартному вигляді та пошуку оптимальних напрямків розвитку заданої ситуації. Таким чином, відбувається накопичення прийомів здійснення професійних функцій та технічна підготовка до їхнього відбору і реалізації.

Той різновид ігрового методу, який ми називаємо рольовою грою, часто не відмежовують від попередніх. Проте їхня відмінність є принциповою. Як модельовані умови, так і способи розвитку ситуації в процесі рольової гри є відносно нестандартними. Останнє означає, що ці фактори досить стандартні, аби бути реальними і не винятковими, повторюваними в дійсності /принаймні за рядом суттєвих ознак/ і, разом з тим, включають елементи творчого осмислення професійної практики. Ці ігри дозволяють гравцям розвивати не лише інтелектуальний, а й емоційний потенціал і сприяють таким чином більш глибокій корекції особистості, ніж це дозволяють зробити гра- драматизація чи ділова гра.

Щоб остаточно розмежувати поняття ділової та рольової гри, зауважимо: ділова гра допомагає майбутньому вчителю орієнтуватись у ситуації настільки, щоб правильно визначити, що саме він має робити. Рольова гра в цій самій ситуації допомагає кожному особисто знайти відповідь на питання, як реалізувати свій педагогічний задум. Вона зорієнтована на особистісний, творчий рівень оволодіння професійними вміннями.

Кожен з перелічених видів гри передбачає наявність ігрових ролей, проте специфіка їх різня. Ми розподіляємо ці ролі стосовно того, як вони співвідносяться з нинішньою та майбутньою життєвою практикою студента, його професійним становленням.

Ролі, до виконання яких студент безпосередньо себе готує, ми називаємо основними. Вони не вимагають особистісного перевтілення, а завдання, поставлене перед виконавцем, полягає в переконуванні себе і оточуючих: відповідними організаційно- професійними вміннями він **володіє**. Сутність даної ролі полягає у зміні статусу виконавця від реального до прогнозованого.

Допоміжні - це ролі, виконання яких молодшою людиною в наступній професійній діяльності не передбачається, і не лише внаслідок іншого віку чи статусу, а й через невідповідність дійсним професійним чи особистісним принципам. Завдання виконавця - психологічно освоїти внутрішній світ іншої людини, тобто в загальному відтворити процес розуміння партнера у спілкуванні та моделювання його можливих реакцій. Саме ці ролі є визначальними для рольової гри.

Суттєвою властивістю рольової гри в її сприянні формуванню мовленнєвих умінь вчителя є вплив на так зване комунікативне ядро особистості, яке О.О. Бодальов визначає як характерну для останньої єдність відображення, ставлення та поведінки, що проявляється індивідом у комунікативній взаємодії. Саме корекція такої взаємодії у її морленнєвому прояві і покладена нами в основу формуючого експерименту, який проводився на базі Полтавського педінституту та Київського педуніверситету в 1989- 1995 роках. Було виділено внутрішні та зовнішні передумови ефективності включення студента до гри, вимоги до організації ігрового моделювання в студентській аудиторії. В якості критерію дієвості рольової гри як засобу вдосконалення про-

фесійного мовлення, було обрано три аспекти, що відображають складові комунікативного ядра особистості: сприйняття, ставлення та мовленнєву поведінку.

До експериментальної роботи було залучено 374 студенти, з них 259 входило до експериментальних груп /надалі ЕГ/, ІІБ - до контрольних груп /надалі КГ/. Особливості методики викладання психолого-педагогічного курсу, на основі якого проходив експеримент, зводились до того, що в КГ застосовувались тільки ділові ігри та драматизації, разом з відповідно оформленими неігровими /спрямованими на корекцію знань/ та націвігровими вправами. В ЕГ такі вправи були видозмінені, до всіх було включено ігрові елементи, пов'язані з особистісним перетіленням, і застосовувались також рольові ігри.

У КГ студентам майже не доводилось виконувати допоміжних ролей, тоді як у ЕГ робота над елементами особистісного перетілення розпочалась уже з перших занять, відпрацьовувались "фізичні, психічні і соціально-духовні якості виконавця" /С.Б. Єлканов/.

Для обчислення динаміки контрольних показників - варіативності мовлення /похідна від критерію "сприйняття"/, ставлення та діалогічності /похідна від критерію "поведіння"/ використовувались розроблені нами чи адаптовані формули, заздалегідь було визначено межі, що обумовлювали рівень оволодіння професійним мовленням. Результати представлені в дисертації /додаток І/ у формі таблиці, з якої видно, яких саме змін зазнав у ході експерименту кожен з показників.

Найбільш суттєвим є, на нашу думку, факт, що, хоча і в ЕГ, і в КГ відзначається зменшення контингенту студентів, що демонструє контрольні показники на низькому рівні, для КГ є домінуючим переміщення до групи тих, хто володіє мовленням на перетворюючому рівні, тоді як для ЕГ є більш помітним переміщення на вищий, творчий рівень.

Результати дослідження підтвердили висунуту гіпотезу та дозволили зробити ряд висновків.

1. Професійне мовлення педагога є діяльністю, що перебуває під впливом трьох факторів: законів мови, цілей педагогічної праці та особистісного стилю спілкування кожного педагога. Тому формування професійної мовленнєвої майстерності як здатності до прогресуючого мовленнєвого самовдосконалення, спрямованого на творчий рієнь оволодіння мовленнєвими уміннями, повинне передбачати, наряду із специфічно мовленнєвою корекцією цієї діяльності, вплив на її особистісні передумови.

2. Головною передумовою мовленнєвої діяльності педагога є сформоване комунікативне ядро його особистості - глибинне утворення, що на різних етапах підготовки вчителя може і повинне зазнавати корекції за допомогою професійно детермінованих засобів.

3. На основі проведеного нами експерименту можна стверджувати, що одним із таких засобів є рольова гра - різновид ігрового методу. Вона дає змогу оптимально поєднувати технічну та особистісно-емоційну складові мовленнєвої підготовки, забезпечуючи тим самим розвиток творчого потенціалу особистості вчителя в цілому і у сфері професійного мовлення - зокрема.

4. Ефективність застосування рольової гри із згаданою метою забезпечується врахуванням психологічних /наявність творчих, гуманних стосунків у навчальній групі/, особистісних /відповідна спрямованість особистості тих, хто навчається/ та методичних факторів. Останні є домінуючими для періоду вузівського навчання остільки, оскільки спроможні впливати на інші два фактори.

5. Як показав експеримент, значення рольової гри за умови її органічного включення до системи мовленнєвої підготовки полягає

В послідовній орієнтації студентів на вдосконалення своєї мовленнєвої діяльності як на компонент творчого професійного самовдосконалення - найсуттєвішої передумови професійного зростання педагога.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Подальшої розробки потребує вивчення особливостей використання рольової гри на довузівському та післявузівському етапах мовленнєвої підготовки вчителя.

Зміст дисертації висвітлений у таких публікаціях автора:

1. Система підготовки майбутнього вчителя до педагогічного спілкування// Вища і середня педагогічна освіта. 14 випуск.- К.: Вища школа, 1989.- С. 51 - 56 / В співавт./

2. Психолого- педагогічні основи підготовки сучасного вчителя: Метод. рекомендації.- Полтава- Київ, 1990.- 92 стор. /В співавт./

3. Робота з художнім текстом в системі формування основ професійної майстерності //Проблеми освоєння театральної педагогіки в професійно- педагогічній підготовці майбутнього вчителя/ Матеріали Всеукраїнської науково- практичної конференції.-Полтава, 1991.-С.184-186

4. Методи дослідження мовленнєвої майстерності майбутнього вчителя //методологія і методи сучасних педагогічних досліджень: Тези доповідей.- М., 1989.- С. 107 - 108.

5. Робота з педагогічними ситуаціями як засіб формування професійної майстерності майбутнього вчителя// Формування особистості вчителя в системі безперервної педагогічної освіти/ Тези міжвузівської конференції.- Сиктивкар, 1991.- С.3.

6. Удосконалення мовлення майбутнього вчителя на заняттях з основ педагогічної майстерності// Психолого- педагогічна підготовка вчителя у вузі/ матеріали Всеукраїнської науково- практичної конференції.- Полтава, 1992.- С. 149 - 150.

7. Формування культури спілкування учнів засобами курсу "Осно-

нови ораторської майстерності"//Інтеграція елементів змісту освіти/ Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.- Полтава, 1994.- С. 94 - 95.

А Н Н О Т А Ц І Я

Штепа Е.Г. Ролевые игры в системе формирования профессионального речевого мастерства педагога. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Украинский государственный педагогический университет им. М.П. Драгоманова.

Защищается рукопись, содержащая исследование проблем формирования речевого мастерства будущего учителя в период обучения в вузе. Установлено, что эффективность такого формирования повышается, если с этой целью применяется метод игры, в частности его разновидность-ролевая игра. Оригинальность работы состоит в том, что автор вычленяет характерологические особенности ролевой игры, разрабатывает педагогические условия ее применения, раскрывая также и сущность этой подготовки.

Annotation

Shtepa O.G. Role plays in a teacher's speech skills formations.

The dissertation applies for a scientific degree of the pedagogical sciences candidate, speciality 13.00.01 - Theory and History of Pedagogical. The Ukrainian State Pedagogical University named after M.P.Dragomanov, Kyiv, 1996.

The paper presented deals with the problem of a future teachers speech skills formation during the course of study. This thesis points out the importance of the role plays in the process of improving the speech skills. The characteristic features of the role plays, the pedagogical conditions of their usage in the course of formation the speech skills of a teacher are regarded to be the novelty of this research.

Ключові слова: професійна мовленнєва майстерність, професійне мовлення педагога, мовленнєві уміння, рольова гра.